

G'ULOM ZAFARIY HAYOTI TARIXIDAN

Mahmudov Zoirbek Tohirjon o'g'li
Andijon Davlat Pedagogika Instituti
Tarix yo'nalishi 2-bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqola buyuk jadid bobolarimizdan biri G'ulom Zafariyning hayot yo'llarida bosib o'tgan mashaqqatlari haqida bayon etiladi. Ushbu maqola orqali G'ulom Zafariyning oilasi, uning tarjimai holi bilan bevosita tanishib chiqishingiz mumkin. Maqola orqali G'ulom Zafariyning jadidchilik harakatlariga qo'shilishi hamda boshqa jadidlar bilan munosabatlarini ham bilib olishingiz mumkin.

Kalit so'zlar: Jadidning oilasi, "Turon" truppasi, jurnal va gazetalardagi faoliyati, jadidchilik faoliyati, Sibir surguni, "xalq dushmani".

Jadidlar tomonidan tashkil etilgan yangi usuldagi maktablar, teatr, kutubxona va muzeylar, gazeta va jurnallar, Turkiston farzandlarini chet ellarga o'qishga yuborish maqsadida tuzilgan xayriya jamiyatlari xalqimizni necha asrlik g'aflat uyqusidan uyg'otdi, milliy ozodlik harakati uchun beqiyos kuch berdi.

(Shavkat Mirziyoyev.¹)

O'zbek jadid adabiyoti tarixini G'ulom Zafariy ijodisiz tasavvur etish qiyin. Zero, o'zbek adabiyotida musiqali drama janri va bolalar dramaturgiyasining vujudga kelishi bevosita uning nomi bilan bog'liq. Adib o'z asarlari bilan o'tgan asrning 20-30-yillari ma'naviy-ijtimoiy hayotida sezilarli iz qoldirdi. G'ulom Zafariy shoir, dramaturg, publitsist, aktyor, rejissor, bastakor, teatrshunos, musiqashunos, folklorchi olim ham bo'lgan.

G'ulom Zafariy 1889-yilda Toshkentning Kattabog' mahallasida dunyoga keldi. Uning otasi Muzaffar misgar hunarmand kishi bo'lib, hazil-mutoyibaga moyil, san'atsevar kishi edi. Onasi Fayzinisa otin ma'lumotli, gapga chechan ayol bo'lib, ko'pgina xalq dostonlari va ertaklarini yoddan bilar, ayniqsa, asli qo'qonlik bo'lganligi uchun Qo'qon xonligi tarixiga oid ko'pdan-ko'p ma'lumotlarni o'z xotirasida saqlar edi. Bilimdon, shoirona ruhli muloyim va shirinso'z Fayzinisa otin bu ma'lumotlarni muntazam ravishda yosh G'ulomga hikoya qilib berar edi. Zehni o'tkir bola onasining bu hikoyalari maroq bilan tinglar va o'z hofizasiga singdirib olardi. Uning qalbida Vatanga, xalqiga, uning boy tarixi va madaniyatiga muhabbat tuyg'ulari ilk bora onasining hikoyalari orqali jo bo'lgan bo'lsa ajab emas. Ularning oilasi Abdulla Qodiriylar oilasi bilan bir mahallada bo'lganligi uchun, tez-tez bordi-keldi qilib

¹ Jadidlar. G'ulom Zafariy. Yoshlar Nashriyoti Uyi. T-2022y.

turishgan. Bu haqda Habibulla Qodiriy o'zining "Otam haqida" kitobida yozadi: "Dadamning yana bir hamkasb do'stlari G'ulom Zafariy edi. U yo'gon, baland gavdali, cho'ziq yuzli, qish kezlarida uzun olacha qaviq to'n kiyib yuruvchi, xoksor-ochiq tabiatli, muloyim kulib so'zlovchi, Qodiriydan besh-o'n yosh kata kishi edi. G'ulom Zafariy asli qo'qonlik, Toshkentga qachon ko'chib kelganligi menga noma'lum. Uning Eshonguzar mahallamizda bog'cha hovlisi bo'lib, bizga hamma-halla, dadamga ham ulfat-gapxo'r edi. G'ulom Zafariyning onasi (biz uni "Qo'qonlik oyi" deb atar edik) esa Josiyat bibim bilan tengdosh, o'rtoq, bordi-keldilari quyuq edi. "Qo'qonlik oyi" ham juda muloyim, xushmuomala, shirinsuhbat, Qo'qon hayotini, xonlar zamonin yaxshi bilguvchi, uni bizga hikoya qilib o'tirguvchi ayol edi²".

Oilada yolg'iz farzand bo'lgani uchun ota-onasi yosh G'ulomning tarbiyasiga jiddiy e'tibor qaratdi. Uni avval eski maktabga o'qishga berishdi, so'ngra u rus-tuzem maktabini bitirib, Toshkentdagi Xo'ja Ahmad madrasasida tehsil ko'radi. 1912-yildan boshlab O'sh shahrida yangi usul maktablarida o'qituvchilik qiladi. U 1913-yilning oxirlarida O'shdan Toshkentga qaytib, Abdulla Avloniy tomonidan tashkil etilgan "Turon" truppasiga a'zo bo'ldi. Shu vaqtdan boshlab uning hayoti va ijodi teatr bilan, jadidchilik harakati bilan mangu bog'lanib qoldi. 1914-yildan boshlab "Oyina", "Sadoyi Farg'ona", "Al-Isloh" kabi nashrlarda she'r va maqolalarini e'lon qila boshlaydi. Shu yildan boshlab, "Baxtsiz shogird" nomli bir pardali pyesa yozadi; "Bahor", "Gunafsha", "To'sqinchilik", "Yorqinoy", "Rahmli o'qituvchi", "Mozorlikda", "Maqtangan kishi", "Tatimboy ota" kabi pyesalar, "Cho'pon Temir" (1924), "Yoshlar endi berilmas" (1926) nomli dostonlar yaratadi. G'ulom Zafariy dramaturg sifatida "Halima" pyesasi bilan mashhur bo'lgan. "Halima" 1920 yilda yozilgan bo'lib, o'sha yilning 14 sentyabrida "Turon" truppasida Mannon Uyg'ur tomonidan sahnalashtirilgan. Mazkur asar to'ng'ich milliy musiqali drama bo'lib, uning musiqiy bezagini ham muallifning o'zi mashhur sozanda Shorahim Shoumarov hamda mulla To'ychi Hofiz yordamida bajargan. Ayni chog'da «Halima» o'z davrida milliy opera sifatida baholangan. Professor Fitrat ham ushbu asarni opera deb atagan. Shoir 1918-yilgacha yozgan asarlarini "toshkandlik mulla G'ulom Zafariy" imzosi bilan bostirar edi. Bu uning imonli, e'tiqodli shaxs bo'lib, o'sha vaqtgacha nashr e'tilgan va etilayotgan diniy adabiyot bilan ham muntazam tanishib borganidan darak beradi. 1917-yilda chor hukumati yiqitilgach, jadidlar o'z siyosiy maqsadlarini ochiq bayon qila boshladilar. Ayniqsa, Turkiston Muxtoriyatining e'lon qilinishi jadidlar qalbini quvonch va g'ururga to'ldirib yubordi, umidlarini qanotlantirdi. 1917-1918-yillarda "Ishchilar dunyosi" jurnalida bo'lim mudiri bo'lib ishlaydi va Muxtoriyat g'oyalarini faol targ'ib etadi. , shuningdek, bilim yurtlarida faoliyat ko'rsatdi. Adib 1919–1921-yillarda "TurkROSTA" gazetasining Eski shahar bo'limida mudir, 1922–

² Qodiriy, Habibulla. Otam haqida.- Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1983. 180-bet.

1923-yillarda Buxorodagi musiqa texnikumida mudir muovini bo'lib ishlaydi. 1923-yilda xalq maorif komissarligiga qarashli O'zbek teatr bilim hay'atiga rais vazifasida ishlaydi va Turkiston o'lkasining turli hududlaridan folklor namunalarini to'plash bilan shug'ullanadi. 1925-yilda O'zbekiston ijtimoiy sho'rolar jumhuriyati Bosh siyosiy ong-bilim tarqatuv idorasi talabi bilan Termizga borib, musiqa bilim yurtida mudir bo'lib ishlaydi.

G'ulom Zafariy Termizda 1927-yilgacha faoliyat ko'rsatadi. Shundan so'ng Toshkentga kelib, ijod bilan mashg'ul bo'ldi. Qo'qon, Andijon shahar teatrlarida adabiy emakdosh va rejissor sifatida isholib bordi. 1929-1931-yillarda u Samarqandda ochilgan Musiqa institutida bo'lim mudiri, Kitoblar palatasida director lavozimlarida ishlaydi. 1932-yilda G'ulom Zafariy "Talabalarni aksilinqilobiy ishlovdan o'tkazib, musiqa institutini begon unsurlar bilan to'ldirilgan va ularga panturkizm g'oyalarini singdirgan "Milliy ittihad" tashkiloti a'zosi" sifatida qamoqqa olinadi va Sibirga surgun qilinadi. G'ulom Zafariy Sibir ayozlarini ham yengib, 1935-yilda o'z yurtiga qaytib keladi. Ammo uni oldinda Sibir sovug'idan-da dahshatli ko'rgilik kutib turar edi. Butun umrini xalqning ozodligi, baxt-saodati uchun fido qilgan adibni 1937-yilda "xalq dushmani" deb e'lon qilishadi va u otuvga hukm etiladi.

Xulosa qilib aytganda, G'ulom Zafariy Fitrat atrofida uyushgan qaynoq adabiy muhitning eng faol a'zolaridan edi. Uning barcha asarlarida bu muhitning ta'siri sezilib turadi. O'z davrining yetuk ziyolilari bilan G'ulom Zafariy doimo do'stona aloqada, ijodiy hamkorlikda bo'ldi. Uni Fitrat, Cho'lpon, Abdulla Qodiriy, Abdulla Avloniy va boshqa ulug' insonlar bilan birlashtirib turgan g'oya bu- maqsad va maslakning mushtarakligi, Turkiston o'lkasini ozod, elini baxtiyor holda ko'rish orzusi edi. G'ulom Zafariy shoir va yozuvchilar, san'atkorlar davrasida bo'lishini juda xush ko'rar edi. Uning qizi Siddiqa G'ulomiyaning xotirlashicha, ularning xonadonida Mannon Uyg'ur, Abror Hidoyatov, Muhiddin qori Yoqubov, Shorahim hofizlar tez-tez borib turishgan. G'ulom Zafariyning Fitrat va Cho'lpon bilan dos'tligi uning hayoti va ijodiga kata ta'sir ko'rsatgan. Bu ikki ulug' siymo ham, o'z navbatida, G'ulom Zafariyning mohir dramaturg, o'zbek madaniyatining jonkuyari, maslakdosh inson sifatida juda hurmat qilishgan. Kimki o'zbek adabiyoti va madaniyati uchun jon kuydirsa, G'ulom Zafariy uni do'st tutar, yosh ijodkorlardan beg'araz yordamini ayamasi edi.

Foydalangan adabiyotlar:

1. Jadidlar to'plami. G'ulom Zafariy. Yoshlar Nashriyoti Uyi. T-2022y.
2. Qodiriy, Habibulla. Otam haqida.- Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1983. 180-bet.
3. G'ulom Zafariy. "Zabarjad Media". T-2022y.
4. Ziyouz.uz.